

ОЛДАК Т. В.,
аспірант
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.922

СУТНІСТЬ ГРУПОВОГО ПОЗОВУ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена визначенню сутності групового позову у цивільному судочинстві через розкриття основних його ознак, що дозволяють виокремити його з-поміж інших процесуальних конструкцій, направлених на захист порушених прав та законних інтересів. Сформульовано поняття «групового позову» у цивільному процесі, виходячи з його специфіки.

Ключові слова: цивільне судочинство, груповий позов, ініціюючий позивач, численна група.

Статья посвящена определению сущности группового иска в гражданском судопроизводстве через раскрытие основных его признаков, которые позволяют выделить его среди других процессуальных конструкций, направленных на защиту нарушенных прав и законных интересов. Кроме того, сформулировано понятие «группового иска» в гражданском процессе исходя из его специфики.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, групповой иск, инициирующий истец, многочисленная группа.

The article is devoted to the definition of the essence of a group claim in civil proceedings by disclosing the main features that are inherent to it and which are such as to allow it to be distinguished among other procedural structures aimed at protecting violated rights and legitimate interests. In addition, the concept of “group lawsuit” is formulated in the civil proceedings based on its specifics.

Key words: civil proceedings, group lawsuit, initiating plaintiff, numerous groups.

Вступ. Однією з ознак демократичного суспільства є наявність дієвої та ефективної системи захисту прав та законних інтересів осіб. У сучасних умовах доступність цивільного судочинства є однією з актуальних теоретико-прикладних проблем, яка має на меті підняти практику судочинства на більш високий рівень. Останнім часом все частіше постає питання пошуку ефективного та дієвого процесуального механізму, що забезпечить захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів не лише окремо взятих громадян, а й численних груп осіб. Закріплене на найвищому законодавчому рівні право кожної людини та громадянина на захист прав і свобод судом формує передумови для розвитку безпосередніх механізмів захисту прав громадян. Цивільний процес зазнав оновлення з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [1], проте окремого, детального регламентування процесуального механізму захисту численних груп осіб не здійснено, що свідчить про важливість проведення подальшого наукового дослідження цього питання та формування пропозицій для їх нормативно-процесуального закріплення.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення наукового досвіду, що характеризує вказаний процесуальний механізм, задля виокремлення найбільш змістовних рис, що дозволяють

стверджувати про самостійність та індивідуальність групового позову поряд із суміжними процесуальними інститутами, направленими на захист прав численних груп осіб.

Результати дослідження. Уявлення про будь-яке поняття, явище досягається за рахунок розкриття його ознак. Саме поняття «ознака» визначається як риса, властивість, особливість кого-, чого-небудь, те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось; показник, свідчення [2, с. 655]. Безпосередньо застосовуючи наведене вище до процесуального механізму розгляду справ за груповими позовами, зазначимо, що завдяки з'ясуванню його специфічних рис можна встановити його сутність, а також визначити переваги та відмінності від інших процесуальних інститутів. Теоретичні аспекти та питання практичного розгляду справ за груповими позовами виступали предметом окремих досліджень Г.О. Аболоніна, Ю.В. Білоусова, В.В. Борщенко, А.В. Губської, Б.О. Журбіна, В.В. Колосова, Д.Я. Малєшина, В.А. Миколаєць, Т.В. Степаненко, В.В. Яркова та ін.

Переходячи до безпосереднього розгляду ознак, властивих груповому позову як процесуальному механізму, що направлений на забезпечення реалізації гарантованого конституційного права на судовий захист прав численних груп осіб, виділимо такі.

Сфера застосування механізму групового позову – загальна його ознака, що окреслює коло суспільних відносин, у яких може потенційно утворитися численна група, що надалі може звернутися до використання зазначеної процесуальної категорії. Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Крім того, конфліктна ситуація може виникнути у будь-яких суспільних відносинах, які зачіпають права, свободи та законні інтереси численних груп, зокрема й тих, що встановлені у вищезазначеній статті ЦПК України. Ілюстрацією зазначеного слід вважати випадки масових порушень під час продажу неякісних товарів, невиклати заробітної плати або масових скорочень працівників підприємств, установ, організацій, масових аварій на будь-яких видах транспорту, не повернення банківськими установами грошових вкладів вкладникам, надання неякісних житлово-комунальних, туристичних послуг, у разі порушення авторських та суміжних прав, у сфері будівництва на первинному ринку житла, а також у сфері кооперативних відносин та ін. До сфери поширення таких порушень належать як договірні, так і деліктні правовідносини, що вказує на універсальність даного механізму.

Однією з визначальних рис, що характеризує та дозволяє ідентифікувати позов як груповий, є саме численність персонального складу учасників групи. Даний критерій розглядаємо у двох аспектах: у широкому розумінні – як групу, яка об'єднує у собі усіх потенційних носіїв порушених прав та законних інтересів, на захист яких подається груповий позов, безпосередня участь у судовому процесі яких є практично неможливою; у вузькому – як необхідність наявності мінімальної кількості учасників. Практичний бік реалізації даного питання є відмінним, про що свідчить положення процесуального законодавства інших країн, у яких, зокрема, закріплюють підхід до визначення такого мінімуму. У Російській Федерації визначено, що для подання позовної заяви до суду до неї повинно приєднатися не менш як п'ять осіб, в Австралії – не менш як сім осіб, канадське процесуальне законодавство передбачає наявність двох і більше позивачів [4, с. 303]. Враховуючи, що на момент подачі групового позову група учасників носить тільки потенційний та ще індивідуально не сформований характер, вважаємо за доцільне закріпити у процесуальному законодавстві України мінімальний «бар'єр» на рівні п'яти осіб, які повинні приєднатися до групового позову. Вказана вище мінімальна кількість учасників є лише передумовою формування численної групи осіб та дозволяє показати взаємозв'язок таких осіб за юридичними та фактичними підставами.

Із даного твердження витікає не менш важлива характеризуюча властивість групового позову, а саме збіг фактичних і правових підстав [5, с. 148]. Вказана ознака складається з двох взаємодоповнюючих складових частин, які слід розглядати лише у поєднанні, оскільки

наявність лише одної не дозволяє стверджувати про порушення прав та законних інтересів численної групи осіб. Так, фактичний критерій вказує на ідентичність обставин, що стали спільними і в яких опинилася група осіб, чий права та законні інтереси порушуються, зазначаючи на певний юридичний факт (факт аварії, факт перебою напруги в електромережі); юридичний – вказує на спільну правову природу прав та законних інтересів, що порушуються, не визнаються чи оспорюються. Порушення прав та законних інтересів численної групи осіб можуть виникати як із договірних (неповернення банківськими установами грошових вкладів вкладникам за договорами банківського вкладу), так і недоговірних зобов'язань (у разі масових аварій на будь-яких видах транспорту).

Таким чином, вбачається дуалізм підстав, які є необхідними та достатніми для початку групового провадження і виступають тією передумовою, що визначить спрямованість майбутнього судового процесу.

Крім того, невід'ємною складовою частиною групового позову є його суб'єктивний склад, який розкривається через суб'єктів двох категорій, а саме: особи (осіб), що ініціюють розгляд справи за груповим позовом (ініціюючий позивач або позивач-представник) та інші особи, що утворюють численну групу, які надалі, шляхом т. зв. «сертифікації» та індивідуалізації, стануть учасниками групи, які приєдналися у встановленому порядку до групового позову. Беззаперечним елементом характеристики будь-якої особи, що бере участь у груповому позові, є визначення її правового статусу. Так, звертаючись до аналізу конструкції групового позову, зазначимо, що такі особи поділяються на дві групи. Перша група осіб має та реалізує процесуальні повноваження, визначені процесуальним законодавством на цей час, зокрема, передбачені ст. 43, 49 ЦПК України, а також наділяється додатковими, які на цей час зазначеним кодексом не визначені, хоча є притаманними для розгляду справ за груповими позовами – йдеться про функціональні повноваження, пов'язані із втіленням під час судового процесу прав та законних інтересів учасників групи. На чолі даної групи стоїть особа (особи), яка спонукає всіх потенційних учасників групи до активної участі в захисті їх порушених прав та подає у встановленому порядку груповий позов.

Друга група за своїм складом є найчисленнішою, що об'єднує усіх осіб права, яких зазнали порушення та які виявили бажання вжити заходів на їх відновлення. Говорячи про обсяг їх процесуальних можливостей, вкажемо, що, виходячи із конструкції групового позову, такі особи наділяються дещо звуженими процесуальними правами та обов'язками, але рішення суду поширюватиметься на усіх учасників групи та вплине на їх права та інтереси [6, с. 1690].

Пов'язаною та такою, що впливає із зазначеної вище ознаки, слід вважати характерну рису ініціюючого позивача, яка полягає у тому, що саме він діє без будь-якої довіреності з боку осіб, що утворюють численну групу, виконуючи дії, направлені на захист як власних порушених прав, так і прав інших учасників групи. Факт самого приєднання таких осіб до групового позову слід вважати їх згодою та прийняттям умов розгляду справи за груповим позовом, у т. ч. щодо обмеження в певній частині деяких їх процесуальних прав та принципів. Момент їх приєднання варто розцінювати як своєрідну «довіреність» на представництво конкретно взятої особи із числа групи під час судового розгляду. В рамках розгляду справ за груповими позовами саме факт та момент приєднання особи до групового позову іменуємо «квазідовіреністю», що направлена на уповноваження ініціюючого позивача на активні процесуальні дії, а також вжиття заходів в інтересах такої особи.

Ще однією ознакою, яку структурно слід віднести до тієї, що характеризує суб'єктів групового позову, є отримання учасниками групи загального позитивного результату. У разі винесення судом позитивного рішення усі членники групи отримають спільний результат розгляду спору, що виник між учасниками даного процесу. Зокрема, груповий позов забезпечує досягнення соціального ефекту, оскільки одночасно захищається як публічний (присікається протиправна діяльність якого-небудь підприємства, установи, організації), так і приватноправовий інтерес (учасники групи отримують відшкодування за завдану матеріальну шкоду). Кожен учасник групи отримує певне відшкодування завданих йому матеріальних збитків, поновлення порушених прав та законних інтересів.

Також виділяємо як критерій, що ідентифікує позов як груповий, положення щодо поєднання усіх учасників групи єдиним способом захисту. Як особа, яка ініціює процес, так і учасники, які приєдналися до групи, повинні використовувати єдиний спосіб захисту цивільних прав та інтересів, передбачений ст. 16 Цивільного кодексу України. У свою чергу, ст. 5 ЦПК України встановлено, що, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. Отже, визначення спільного судового захисту є тією практичною стороною групового позову, за рахунок реалізації якої права кожного будуть захищеними. Способи захисту цивільних прав та інтересів не є вичерпними, проте зазначимо, що всі учасники групи повинні обрати для себе єдиний його спосіб. Обрання способу захисту цивільних прав та інтересів здійснюється саме особою (особами), яка ініціює розгляд справи за груповим позовом. Потенційним учасникам групи залишається лише або приєднатися до групового позову, або вчиняти самостійні дії, направлені на захист їх цивільних прав та інтересів у судовому порядку за допомогою обраного способу захисту.

Щодо риси, притаманної розгляду справ за груповими позовами безпосередньо під час судового розгляду, а саме тотожності предмета доказування, поділяємо думку В.А. Миколаєць, яка стверджує, що предмет доказування у справах за груповими позовами можна умовно поділити на дві частини: обґрунтованість вимоги групи та належність вимоги кожному з учасників групи. Питання обґрунтованості вимоги групи має спільний характер і залежить від того, наскільки доведеною є узагальнена вимога цієї групи до цього відповідача. Належність вимоги кожному з учасників групи вказує на доведеність правомірності включення кожної окремої особи до групи [7, с. 10–11]. Отже, у справах за груповими позовами предмет доказування складається з двох взаємопов'язаних частин – загальної та індивідуальної. Положення ч. 1 ст. 81 ЦПК України щодо зобов'язання кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, потребує специфічного застосування. Так, виникає певний розподіл тягаря доказування, в рамках загального предмета доказування доведення тих чи інших обставин здійснюється позивачем-представником, а в частині індивідуального – кожним учасником групи. Поєднання цих двох складових частин предмета доказування у справах за груповими позовами у цивільному судочинстві визначаємо як комбінований.

Будь-який судовий процес відзначається наявністю двох сторін із протилежними інтересами, і, як правило, саме сторона позивача характеризується ускладненим елементом – численною групою осіб, яка може сягати десятків, сотень, а інколи і тисяч учасників. Відповідач (відповідачі) для такої групи повинен бути спільним для всіх її учасників. Даний критерій стає додатковою ідентифікуючою рисою для відбору з-поміж загального обсягу потенційних учасників, права яких зазнали порушення саме відповідачем. Якщо під час сертифікації групи буде встановлено, що права певної особи порушено особою, відмінною від особи, зазначеної як відповідач, така особа не може бути зарахована до числа такої групи.

Рішення суду, винесене у справах за груповим позовом, є обов'язковим не тільки для осіб, які безпосередньо брали участь у судовому процесі, а й для учасників групи, які такої участі не брали, але приєдналися до групового позову. Традиційною є думка, що рішення суду є вираженням закону щодо конкретних відносин. У такому рішенні група, яка на момент подачі групового позову була невизначеною, остаточно персоніфікується.

Рішення у справах за груповими позовами мають власну особливість, що відрізняє їх від рішень, винесених за «індивідуальними» позивними заявами. Так, відповідно до ч. 3 ст. 61 ЦПК України, обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлені ці обставини. Погоджуємося з твердженням М.В. Степанчук, що обставини, встановлені у справах за груповими позовами, преюдиціальні не тільки для осіб, які брали участь у процесі, а й для всіх інших учасників групи у справах за іншими позовами до того ж відповідача [6, с. 1690]. У таких осіб не буде необхідності доводити повторно те, що вже встановлено у рішенні суду

під час розгляду справи за груповим позовом, – т. зв. загальний предмет доказування, що сприятиме процесуальній економії та забезпечить більш динамічний розгляд справи.

Узагальнюючи наведені характеризуючі ознаки групового позову, здійснимо їх класифікацію, виділяючи такі критерії:

1. За нормативним визначенням у процесуальному законодавстві:

а) прямо визначені у процесуальному законодавстві (мінімальна кількість осіб, що повинна приєднатися до групового позову, спільність вимог та підстави їх виникнення);

б) безпосередньо не регламентовані у процесуальному законодавстві, проте такі, що дозволяють розкрити його сутність;

2. За характером впливу на груповий позов:

а) основні, що розкривають сутність групового позову та чітко дозволяють його виокремити із сукупності подібних механізмів, направлених на захист прав та інтересів численних груп осіб;

б) додаткові, що впливають із основних та дозволяють встановити та розкрити його окремі структурні елементи;

3. За сферою поширення на суб'єктів групового позову:

а) зовнішні – поширюються на особу (осіб), що ініціюють розгляд справи за груповим позовом;

б) внутрішні, що впливають тільки на учасників групи.

Висновки. Беручи до уваги представлені ознаки, доходимо висновку, що групові позови у цивільному судочинстві займають окреме місце, що дозволяє виділити їх з-поміж інших механізмів захисту прав та законних інтересів численних груп осіб. Таким чином, груповий позов наділений специфічними, лише йому притаманними ознаками, що дозволяють сформулювати власне визначення поняття «групового позову» як матеріально-правової вимоги, зверненої до суду по захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів як учасників численної групи осіб, які не беруть безпосередньої участі у процесі, так і особи (осіб), яка звернулася до суду по захист прав, свобод чи інтересів цієї групи, що має спільну фактичну та правову підставу її виникнення, пред'явлену до суду в установленій законом процесуальній формі.

Варто звернути увагу на правову регламентацію, що використовується у національному процесуальному законодавстві у сфері вирішення публічно-правових спорів. Маємо на увазі п. 21 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України [8], який також зазнав оновлення [1], у т. ч. шляхом визначення такого поняття, як типові адміністративні справи – адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник із аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги. Як бачимо, у зазначеному вище кодексі здійснено спробу закріплення та визначення основних характерних рис, що притаманні груповому позову.

Таким чином, зазначене положення в рамках процесуального законодавства створює передумови для подальшого закріплення у ЦПК України відповідних норм щодо регулювання захисту прав, свобод та інтересів численних груп осіб.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.

2. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua>.

3. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492.

4. Білоусов Ю.В. Групповый позов зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького інституту управління і права. 2012. Вип. 1. № 1 (41). С. 295–309.
5. Миколаєць В.А. Місце групових позовів у системі масових позовів. Митна справа. 2014. № 2 (92). Ч. 2. Кн. 2. С. 145–149.
6. Степанчук М.В. Решение арбитражного суда по групповому иску: практические проблемы реализации права на судебную защиту. Актуальные проблемы российского права. 2014. № 8 (45). С. 1689–1693.
7. Миколаєць В.А. Групповий позов у цивільному процесі України: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. акад. внутр. справ. К., 2014. 20 с.
8. Кодексу адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

